
Rabindranath Tagore, még mindig Continatus¹

2015 novemberében a rangos Indian Institute of Advanced Study (IIAS) a Himalájában, Shimlában² „Tagore and Nationalism” címmel harminc meghívott résztvevővel nemzetközi konferenciát rendezett.

A témamegjelölés provokatív és nem egyértelmű, és annak is szánták. Tagore maga változtatta ez irányú nézeteit, amivel kiváltotta mind az angolok mind az otthoniak tanácsalanságát, sőt ebben a tekintetben Gandhival is ellentétbe került. Ha szabad így fogalmazni, saját (korai hindu) nacionalizmusától eltávolodva az indiai „társadalmiság” fogalma felé fordult, hirdelve, hogy a soknemzetiségű országban „európai” felfogásban nacionalizmus nem is létezett. Későbbi gondolkodása azt mutatja, hogy csalódott az európai felvilágosodás „megszabadító erejében”.

A konferencián, amely a *nemzet, nemzetazonosság, haza, kultúra, civilizáció* és hasonló fogalmak újragondolását javasolta a résztvevőknek, huszonhét meghívott kutató beszélt.

A bevezető előadást *Sabyasachi Bhattacharya*, a JNU³ volt történelem-oktatója, a santiniketani Visva-Bharati Egyetem rektora tartotta „Rethinking Tagore on Nationalism” címmel. Felhívta a figyelmet arra, hogy a témával foglalkozó elemzések egy része történetietlen két okból: egyfelől homogenitást feltételeznek Tagore gondolkodásában, holott 1890 és 1941 között az lényegesen változott, másfelől idevágó írásainak csak körülbelül egy tizede

1 A címmel egy korábbi Tagore-ismertetésre utalunk (Klió 2013/4: 51–60., kiegészítéssel a következő számban), valamint arra, hogy 2015-ben egy akadémiai szintű indiai intézmény újabb Tagore-konferenciát rendezett.

2 A konferencia székhelye a Rashtrapati Nivas (az ‘Elnöki Rezidencia’), korábbi nevén Viceroyal Lodge volt, igazi palota, a brit uralom idején a Brit Alkirály, illetve az angol kormány nyári rezidenciája, a függetlenség elnyerése után pedig könyvtárral és minden más szükségességgel felszerelt bentlakásos tudományos kutatóintézmény, ahova pályázattal egy-, illetve kétéves kutatóösztöndíjat lehet elnyerni. Az épületegyüttes a közelmúlt történelmében is jelentős. A függetlenséghez vezető tárgyalások egy részét itt tartották, pl. 1945-ben, ahol többek között Gandhi és Nehru is jelen voltak. Az intézmény politikai és kulturális történetét *Raaja Bhasin* kiadványa ismerteti „Viceroyal Lodge and the Indian Institute of Advanced Study, Shimla” címmel (IIAS, Rashtrapati Nivas, Shimla, 2015).

3 Jawaharlal Nehru University, New Delhi, India első számú egyeteme.

hozzáférhető angolul. Egy következő probléma, hogy az író nacionalizmusát az internacionalizmus sablonján keresztül vizsgálták. Végül az sem szerencsés, hogy az írásokat többnyire a korabeli zsunalisztika kontextusából kiragadva elemzik. A következőkben három fejlődési szakaszt különít el az írónál, amelyek 1920-szal érnek véget. Ekkortól Tagore már nem az európai nacionalizmus hibáival foglalkozott, hanem az indiai nemzeti mivolt töresvonalaival, értve ezalatt a hindu-muszlim kérdést és a kasztok problémáját. Élete utolsó éveiben és utolsó műveiben (legutolsó állásfoglalása a *Crisis in Civilization* 1941-ben), írja Bhattacharya, az antinómiákat egy humanista univerzalizmus filozófiájában próbálta összegezni.

A továbbiakban néhány előadást, illetve meglátást ragadunk ki. *Stefano Beggiora* (Ca' Foscari Egyetem, Velence), aki az ICWA konferencián is tartott előadást, a nehezen magyarázható intellektuális csapdáról beszélt: az olasz kultúra múltja és jelene nagy hatással volt Tagore-ra. A Risorgimento és Mazzini az egyik forrása volt a Bengáli Reneszánsznak. A költőt Olaszországban barátsággal fogadták, találkozott Mussolinival és olasz orientalistákkal is; nem vette észre, hogy az ország egyik legsötétebb korszaka felé halad. Visszatekintve, a költő őszinte csodálatát fejezte ki az olasz kultúra iránt, egyúttal szomorúan kritizálta a fennálló politikai helyzetet, és élesen elítélte a háborút. Korabeli beszédcibem nemzetköziséget és szellemi egyseget sürgetett.

Sukanta Chaudhuri (Jadavpur University) felhívta a figyelmet arra, hogy Tagore 1901-ben egy esszéorozatban foglalkozott a „nemzet” kérdésével, és a fogalomnak sem bengáli sem általában indiai megfelelőt nem tudott találni. *K. Satchidanandan* (IAAS, Shimla) arról beszélt, hogy Tagore „Nationalism” című könyve (New York, Macmillan 1917) tulajdonképpen a nyugati formációkról szól, nem feltétlenül pozitív beállításban. Satchidanandan szerint Tagore szeme előtt „a kapitalista nemzetállam” képe lebegett – ne felejtjük el, folyt az I. világháború –, és látta már a „kifejlődő fasizmus nacionalista gögijét és mohóságát is”.

Krishna Sen (University of Calcutta) Tagore ellentmondásait elemezte, amelyek, szerinte, még a heves Swadeshi (hazafi) mozgalom idején is jellemezték az írókat. A hispanista *Swagata Kumar Basu* (Doon University, Dehradun) Tagore és a baszk *Miguel de Unamuno* (1864–1936; a Salamancai Egyetemen a görög filológia professzora) munkásságát veti össze. Hogyan tud két egymással kapcsolatban nem álló gondolkodó hasonló következtetésekre jutni, ráadásul az egyik egy olyan országban, amely mint gyarmatosító hatalom a végét járta, a másik egy gyarmati sorban levő országban. A közös, hogy mindkettő elnyomott sorból származott.

Asma Rasheed (EFL University, Hyderabad) Tagore oktatással kapcsolatos nézeteit elemezte. Megtudjuk, hogy 1901-ben 15 napos oktatási reformkonferenciát rendeztek Shimlában, és a résztvevők között egyetlen egy indiai nem volt. A konferencia anyagát és eredményeit titokban tartották. Tagore kritikája a tanárokról, többek között az volt, hogy azok ‘élő gramofonok’ („living gramophones”).

Rukmini Bhaya Nair (Indian Institute of Technology, Delhi) meglepő összehasonlítást tett: a mindössze két könyv szerzője *Wittgenstein* (egy általános iskolai szótár és a *Tractatus* írója) és a hatalmas oeuvre-rel rendelkező Tagore, etikai szinten hasonló hatást váltott ki. Az előbbit a 25 oldalas *Tractatus logico-philosophicus* a XX. század legnagyobb filozófusai közé emelte. A közös a két gondolkodó között, hogy mindketten privilegizált családban születtek, ahol a művészet, a zene, a kultúra már már fétisnek számított, mindkettőjüket élénken foglalkoztatta az I. világháború és az etika kérdése az iskolában. Ilyen beállításban, így Nair, az 1926-ban kiadott értelmező szótár és Tagore először 1909-ben publikált *Sabdo Tattwo* (‘The Essence of Words’) című esszéjének összevetése igazi kihívás, amelyek tanulmányozása máig ható érvényes következtetésekkel szolgál.

Jelen sorok írója hozzászólása a „Rabindranath Tagore and Social Sensitivity” címet viselte. Kifejtette, hogy a „nacionalizmus” szó Európában nem hangzik a legjobban, ezenkívül sem szociológus sem professzionális történész nem lévén, a kérdéses cím- és témaválasztást részesítette előnyben. Azonban Tagore szellemi fejlődése is inkább egy ilyen megközelítést tesz indokolttá: előtte már számtalanszor elmondták és leírták, hogy Tagore szakított kezdeti radikális nacionalizmusával. Hosszabb részt szentelt a költő oktatással kapcsolatos nézeteinek és tevékenységének. Ismeretes, hogy Tagore tizennégy éves korában megtagadta, hogy iskolába járjon, amelyet „a kórház és a börtön” kombinációjának minősített, nagy csalódást okozva szüleinek, és mégis nemcsak hazája, hanem az emberiség tanítója is lett, sőt egyetemet alapított, amely ma is létezik. Részben naiv, részben konzervatív nézetei (eredetileg pl. az ősi négykasztos társadalmi berendezkedést tartotta ideálisnak, amely az idők folyamán „elkorcsosult”) a munkásságát követve világosan dinamikus képet adnak. Egyetemének az előképe az 1901-ben alapított „Ashram iskola” volt, amelyet az ősi indiai „erdei iskolák” mintájára gondolt létrehozni. A klasszika-filológiát végzett recenzens megkérdezi, mennyire volt ez ősi és indiai, de nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a „platóni Akadémia” (eredetileg egy liget) és az „arisztotelészi peripatetikus (= ‘sétáló’) iskola” indiai megfelelőjünkkel egy közös történelem előtti ösre mennek-e vissza. Röviden érinti Gandhi és Tagore ellentétét. Az előbbi in-

kább szociális aktivista volt, az utóbbi ideálokkal élő, részben univerzális gondolkodású, pacifista költő. Naiv volt-e Tagore? Bizonyos fokig minden költő az. Ismeretes, mennyire feldúlta Tagore-t a Kína elleni japán támadás. A két atombombáról már nem szerezhett tudomást. Mit szőtt volna? Ki és hogyan vetett véget a II. világháborúnak? India hogyan nyerte el a függetlenségét? *Inter arma silent musae*. Mégis szükségünk van a költőkre: kiállásuk, emberségük, erkölcsi tartásuk okán. Tagore egy volt ezek között, és nem akármilyen.

Általános vélekedés szerint a konferencia nagy sikerként könyvelhető el, sok hozzászólással. A meghívottak tárgyak legjobb képviselői voltak, és a felszólalások anyaga hamarosan kötetben fog napvilágot látni. Érdekességként megemlíthető, hogy a programok abban az „ovális teremben” folytak, ahol 1945-ben az indiaiak először kezdtek tárgyalásokat az angolokkal a kivonulásról.

* * *

Néhány megjegyzés erejéig érdemes a két évvel ezelőtti ICWA-Konferenciához visszanyúlni, tekintve, hogy az akták 2015-ben egy tetszetős kötetben napvilágot láttak Tagore the Eternal Seeker címmel.

Annak idején arról számoltunk be, hogy Magyarországot senki nem képviselte. Most azonban bekerült a kötetbe *Bangha Imre* írása a 151–170. oldalakon.⁴ A cikk hiányt pótol, hiszen Tagore magyarországi látogatása fontos volt, már csak a saját egészsége szempontjából is, de a nemzetközi kutatás is tudomással bír az utazásról. *Bangha* élénk színekkel ecseteli a rendkívül gazdag program részleteit. Sajnálatos, hogy a költő egészsége éppen ez alatt az idő alatt nem volt a legjobb. Néhány részletet ki kell emelni: 1926. október 15-én Tagore Bécsbe érkezett, ahol a kimerültségtől megbetegedett. A látogatás és a program így késedelmet szenvedtek. Október 26-án azonban megérkezett a Keleti Pályaudvarra. Kíséretében volt egy L. P. monogramú bárónő, akit később az osztrák Lisa Pott szobrással azonosítottak. Tagore-ral Santiniketanba készült, hogy ott szobrászatot oktasson. Az író először Lobmayer Géza városatyja köszöntötte, majd a PEN Club nevében Harsányi Zsolt író. Innen a Gellért Szállóba ment. Fáradtsága ellenére megjegyezte, úgy érzi, nem idegenek közé jött. Tudomása van arról, hogy a magyarság bölcsője keleten volt, és kívánja, hogy látogatásával

⁴ Az 1. sz. lábjegyzetben arról értesülünk, hogy a cikk *Bangha Imre* Tagore's visit to Hungary című könyvének egy fejezete átdolgozott formában, amely ott a 120–184. oldalakon olvasható. A könyvet a rangos Sahitya Akademié támogatta: New Delhi, 2007.

a magyarok és a kelet kapcsolata erősödjék . A következő napon a „keleti bölcs” a Zeneakadémián „Civilisation and Progress” címmel előadást tartott. A jelenlevő kiválóságok között szerepelt Ferenc József főherceg, Kosztolányi Dezső, Ravasz László, politikusok és a Zeneakadémia oktatói (153. o.). Tagore többször is beszélt Zajti Ferenc orientalistával a hun rokonság kérdéséről, és tudott az ország megcsonkításáról is (154. o.). A következő napokban olyan kimerültség vett rajta erőt, hogy nem mozdult ki a szállodából. Ekkor Korányi Sándor tanácsára elhatározta, hogy néhány napot a balatonfüredi szanatóriumban tölt. November 3-ával az állapota javulni kezdett. 5-én megkoszorúzta a Jókai-szobrot, majd az ismert történet szerint elültette a fát. Bangha itt megjegyzi, hogy a magyarok ezt máig mint baráti gesztust értelmezik, Indiában azonban többről van szó: a *vriksharopana*, faültetés, az abszolút önzetlenség kifejezése. Ezt az ünnepet Santiniketánban 1928-ban honosították meg a két évvel korábbi magyarországi faültetésre emlékezve (157. o.). A költő állapota gyorsan javult, és november 10-én, szerdán visszaérkezett a Gellért Szállóba. Aznap délután privátaudiencián találkozott a Kormányzóval. Meleg köszönetet mondott a fogadtatásért és kifejezte reményét, hogy a jövőben még visszajöhet. A Kormányzó szintén melegen emlékezett meg 1893-as indiai tartózkodásáról, majd a háborús sebek sújtotta országról beszélt, és arról a reményéről, hogy valamikor szebb napok fognak következni. „Ezt én szívből kívánom”, válaszolta Tagore (159. o.). A költő magyarországi programja így hosszabbra sikerült a tervezettnél. Elutazása előtt kijelentette, hogy a következőkben sok indiai fog Magyarországra érkezni, és magyarokat is meg fog hívni Indiába. Így is történt. Gazdag vendégek érkeztek az országba, akik sok pénzt költöttek. Tagore pedig meghívta többek között Germanus Gyulát a Santiniketani Egyetemre az Iszlám Tanszékre (160–161. o.). Bangha azzal zárja írását, hogy a kéthetes tartózkodás az indiai–magyar kapcsolatok egyik legfontosabb vonatkozási pontjává váltak (163. o.).

Megemlítjük még, hogy Tagore az előzőekben Csehszlovákiában és német nyelvterületen tett látogatást. Csehszlovákiai programját *Martin Hirbek* foglalja össze a 141–150. oldalakon, és megtudjuk, hogy a költő találkozott többek között Karel Čapekkel és Moriz Winternitz-cel. (Utóbbinak indiai irodalomtörténete ma is haszonnal forgatható.)

* * *

Végül egy fontos eredmény. A jelen beszámoló szerzője korábbi írásaiban azt említette, hogy a Tagore és Szikelianosz közötti személyes kapcsolatra

csak közvetett bizonyítékok vannak. Egy információ szerint levélváltás történt közöttük, és ennek nyomai az athéni Szikelianosz-Archívumban találhatóak. Az információ azonban téves volt. Most Lia Papadaki közzétett egy levelet, amelyet Tagore Santiniketánból küldött 1927. március 2-i dátummal. „Dear Poet”-ként szólítja meg költőtársát, megköszöni kedves levelét, bizonyos egészségügyi problémákat említ, de a fő akadály, hogy anyagi és időbeli lehetőségei korlátozottak, és így nem tud résztvenni a tervezett Delfi-játékokon.⁵ A levelet, mint kiderült, a Benaki Múzeumban őrzik. Papadaki a Tagore Emlékkötet 2. kiadásában (2016) adja közre a 65. oldalon. Így tehát biztosra vehető, hogy történt levélváltás a két költő között. Valószínű az, hogy *Eva Palmer* fogalmazta meg a levelet és Szikelianosz aláírta. Továbbra sem világos, hogy Gandhi miért nem vett részt az 1927-es Delfi-játékokon. Arra lehet gondolni, hogy a két férfi együtt utazott volna, és Tagore akadályoztatása Gandhira is negatívan hatott.

International Conference *On Tagore and Nationalism* (November 5–7. 2015). Abstracts. Organization and Welcome Address: Chetan Singh, Director IIAS. Indian Institute of Advanced Study, Rashtrapati Nivas, Shimla 2015.

Tagore the Eternal Seeker. Footprints of a World Traveller. Edited by Suryakanthi Tripathi, Radha Chakravarty. Associate Editor Nivedita Ray. New Delhi: Vij Books India Pvt Ltd - Indian Council of World Affairs, Sapru House, 2015.

Ραβινδρανάθ Ταγκόρ. 90 χρόνια από την επίσκεψή του στην Ελλάδα (Rabindranath Tagore. 90 évvel görögországi látogatása után). Έκδοση, Εισαγωγή, Μετάφραση και Σχόλια Δημήτριος Θ. Βασιλειάδης (Szerkesztés, Bevezető, fordítás, kommentárok: Dimitriosz Th. Vasziliadisz). Αθήνα: ΕΛΙΝΕΠΑ (Athén: ELINEPA) 2016.

Katona L. Endre

5 Mellékesen megemlítjük, hogy Horváth Endre, a budapesti Parthenon-Egyesület Főtitkára jelen volt a játékokon, amint ez Moravcsik Gyula egy ajánlásából kiderül. A Moravcsik-dokumentum az ELTE Görög Tanszékén található.